

Nr 6.

Ankom till riksdagens kansli den 1 april 1924 kl. 12 m.

Andra kammarens fjärde tillfälliga utskotts utlåtande nr 6, i anledning av väckt motion om skrivelse till Kungl. Maj:t angående inlösnings för statsverkets räkning av vissa i äldre tider donerade eller försålda frälseräntor å kronohemman.

I en inom andra kammaren väckt och till dess fjärde tillfälliga utskott hänvisad motion, nr 329, har herr *Sjöblom* hemställt, att riksdagen måtte i skrivelse till regeringen anhålla om skyndsamt utredning av vissa i samband med äldre frälseköp stående förhållanden i syfte att staten må få rätt att, med tillämpning i vissa delar av nu gällande lag angående avlösnings av vissa frälseräntor m. m., för statsverkets räkning inlösa vissa i äldre tider donerade eller försålda frälseräntor å kronohemmanen, i syfte att bereda åborna en tryggad besittning på samma hemman, samt att för riksdagen framläggas förslag härom.

Motionen.

Beträffande motiveringen får utskottet hänvisa till motionen.

Utskottet har i vederbörlig ordning inhämtat yttrande över motionen från kungl. kammarkollegium, vilket yttrande såsom bilaga fogats till detta utlåtande.

Yttrande av kammarkollegium.

Av kammarkollegii yttrande över motionen torde framgå, att motionären utgått från felaktiga förutsättningar angående frälseräntornas natur och rättsliga innebörd och på grund härav ifrågasatt åtgärder, som icke skulle leda till ett förverkligande av motionens syftsmål. Utöver vad kammarkollegium i ärendet anført, får utskottet härutinnan framhålla följande.

Utskottet.

Äldre tiders uppfattning angående äganderätten till jorden avviker i väsentlig mån från den moderna rättsåskådningens. I de fall då bördsrätten eller den enligt vår tids uppfattning egentliga äganderätten till ett hemman och rätten att uppbära av hemmanet utgående ränta voro på skilda händer, »ägdes» sålunda jorden i viss mening av bördsrättsinnehavaren, men den »ägdes» samtidigt i annan mening av ränterättsinnehavaren. Och bördsrätten till jorden ansågs t. o. m. såsom en rätt av underordnad betydelse, vilket kom till

uttryck bland annat därigenom, att kronan vid frälseköpen i regel betingade sig samma köpeskilling, vare sig köpet avsåg skatte- eller kronojord, trots att jämväl bördsrätten ingick i köpet, då kronojord försålles till frälseman. Anledning torde emellertid ej föreligga att i detta sammanhang närmare ingå på nu berörda förhållanden, varför utskottet ansett sig kunna inskränka sig till att ur en av nuvarande statsrådet och chefen för justitiedepartementet Birger Ekeberg år 1911 avlämnad, på offentligt uppdrag verkställd utredning, »Om frälseränta», återgiva följande, som samtidigt klargör karaktären av olika slag av frälseräntor:

»En *odelad äganderätt*, d. v. s. förening av ränte- och bördsrätt i en och samma hand, förelåg dels med avseende på *kronojord*, dels med avseende på *rent frälse*; vid den förra jordnaturen voro de båda rättigheterna förenade i kronans, vid den senare i frälsemans hand.

Då åter jord och ränta voro på skilda händer och följaktligen en *delad äganderätt* förelåg, tillkom i äldre tid så gott som undantagslöst äganderätten till jorden, bördsrätten, en bonde. Ränterätten tillhörde åter antingen kronan, i vilket fall jorden var av *skatte* (kronoskatte) natur, eller ock frälseman, då jordens natur var *blandat frälse*. Räntan å skattejorden hade, såsom redan blivit påpekat, antingen tillkommit i beskattningens form eller ock skilts från bördsrätten genom skatteköp. Räntan å det blandade frälset åter var antingen en *skattefrälseränta*, d. v. s. en från kronan till frälset avhänd ränta av skattejord, eller ock en *frälsekatteänta*, d. v. s. en ränta, som förbehållits, då bördsrätten genom dess avhändande till en bonde utsöndrats ur den fulla äganderätten till rent frälse. Om i sistnämnda fall frälsejorden tidigare haft kronatur och blivit rent frälse genom kronojordens avhändande till frälseman, så plägar räntan stundom även kallas *kronofrälseränta*, och till skillnad från en sådan ränta torde en frälsekatteänta, som utgår av gammalt frälse, lämpligen kunna betecknas såsom en *frälsekatteänta i inskränkt bemärkelse*.»

I föreliggande motion göres nu gällande, att, därest frälseräntor från hemman, som ursprungligen varit av kronatur, d. v. s. kronofrälseräntor, inlöstes av staten, så skulle jämväl själva hemmanen återgå till kronans ägo, varigenom staten skulle vinna »möjlighet att verksamt komma hårt ansatta frälsebönder till hjälp».

Det torde emellertid utan vidare vara klart, att en dylik inlösen av kronofrälseräntor icke skulle leda till det resultat, motionären tänkt sig. Såsom förut nämnts, omfattade frälseköp av kronojord såväl ränterätten som bördsrätten till jorden, så att frälsemannen genom köpet förvärvade odelad äganderätt till densamma. Denna var därefter av samma natur som rent frälse. Någon frälseränta uppstod icke i samband med själva frälseköpet utan först senare, därest ränte- och bördsrätten kommo på skilda händer därigenom, att den sistnämnda avyttrades, vilket i så fall i regel skedde till vederbörande

åbo. I de fall, då på detta sätt en kronofrälseränta bildats, är det utan någon som helst betydelse i fråga om äganderätten till jorden, i vems hand ränterätten befinner sig. Avlösning av sådan ränta kan för övrigt i regel — på initiativ antingen av ränteinnehavaren eller av jordägaren — ske enligt lagen den 8 november 1912 om avlösning av vissa frälseräntor. Men motionens syfte skulle givetvis kunna tillgodoses endast under förutsättning av att staten bleve ägare till jorden, vilket, såvitt utskottet kunnat finna, icke skulle kunna ernås på annat sätt än genom direkt köp.

I förbigående må slutligen, i anledning av vad i motionen anförts rörande hemmanet Äglösa i Films socken i Uppland, vilket synes hava varit den direkta anledningen till att föreliggande motion väckts, framhållas, att någon kronofrälseränta över huvud taget icke torde existera i fråga om nämnda hemman, enär, såvitt utskottet kunnat utröna, ränte- och börsrätten städse varit förenade på en och samma hand. Huruvida vid någon tidpunkt sådana förhållanden varit rådande i här förevarande fall, att hemmanets brukare med större eller mindre fog kunnat bibringas den föreställningen, att de med börsrätt ägde hemmanet ifråga, tillkommer det icke utskottet att söka bedöma.

Av det anförda torde framgå, att ett tillgodosende av motionens syfte skulle kräva åtgärder helt utanför motionens ram, varför utskottet får hemställa,

att förevarande motion icke måtte till någon andra kammarens åtgärd föranleda.

Stockholm den 1 april 1924.

På utskottets vägnar:

KARL WARD.

Närvarande: herrar *Ward*, *Andersson* i Storegården, *Larsson* i Kroken, *Isacsson*, *Gustafson* i Vimmerby, *Berg* i Karlskrona, *Månsson* i Backa, *Kinnanson*, *Sevärd* och *Weibull*.

Bilaga.*Till riksdagens andra kammarens fjärde tillfälliga utskott.*

Jämlikt Kungl. Maj:ts beslut den 15 nästlidna februari får kammarkollegium härmed till eder avge utlåtande över en inom riksdagens andra kammare väckt till eder hänvisad motion nr 329, vari hemstälts,

att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om skyndsamt utredning av vissa i samband med äldre frälseköp stående förhållanden i syfte att staten måtte få rätt att, med tillämpning i vissa delar av nu gällande lag angående avlösning av vissa frälseräntor m. m., för statsverkets räkning inlösa vissa i äldre tider donerade eller försålda frälseräntor å kronohemman i syfte att bereda åborna en tryggad besittning av samma hemman, samt att för riksdagen framläggas förslag härom.

Motionären synes grunda sin hemställan på de förhållanden, under vilka kronan i äldre tid genom s. k. frälseköp avhände sig hemman av krononatur, och synes jämväl förmena att i och genom dylika frälseköp tillskapats frälseräntor, vilkas återbördande till kronan skulle kunna medföra en tryggad besittningsrätt till samma hemman för nu levande avkomlingar av de landbönder, som brukade hemmanen vid den tid, då de avhändes kronan. Ett exempel på frälseköp av antydde slag skulle enligt motionärens förmenande föreligga i fråga om hemmanet Åglösa nr 1 i Films socken av Uppsala län.

Frälseköpen, vilka begynte år 1622 och fortgingo fram mot slutet av drottning Kristinas regeringstid, voro såsom redan av benämningen framgår förbehållna frälsemän och hade till föremål såväl krono- som skattejord. Då skattejord försåldes till frälse kunde kronan givetvis ej avhända sig mer än kronan ägde, nämligen räntan, i följd varav i frälseköpebrevet om skattehemman regelmässigt infördes förbud för köparen och hans rättsinnehavare att skilja jordägaren från börd- eller skatterättigheten utan att överenskommele därom med honom träffades. Då åter kronojord såldes till frälse innebar köpet överlåtelse med full och odelad äganderätt, så att köparen icke blott fick jordäganderätten utan även trädde i kronans ställe med avseende å rätten till räntan undantagandes de prestationer i sådant avseende, som den allmänna frälsejorden hade att utgöra till kronan. En följd härav var att i frälseköpebrevet om kronojord regelmässigt icke gjordes förbehåll om rätt för landbon att få kvarbliva vid hemmanets brukande. Ett försök att undanröja detta osäkerhetstillstånd för de forna kronolandsbönderna å frälseköpta hemman avvisades genom resolutionen på allmogens besvär, given av Kristinas förmyndarregering den 27 november 1643, vari förklarades att som åbon på kronogods hade makt, där honom så syntes, att lagligen uppsäga hemmanet, som han åbodde, och å rätter fardag flytta och fara, alltså ägde ock Kungl. Maj:t eller de, Kungl. Maj:t sin rätt uti kronogodsens uppdragit hade, bruka sin rätt att göra med åbon den »förvexling», som Kungl. Maj:t eller de, av en eller annan orsak, kunde finna skälig och nödig. Fördenskull lämnade Kungl. Maj:t detta till husbondens och åbons förening och förlikning antingen husbonden ville förordna att han finge kvar sitta eller å rätter fardag flytta och fara.

I fråga om brukandet av frälsejorden rådde sedan gammalt den olikheten att det ypperliga frälset (säterier, ladugårdar, rå- och rörshemman samt i de forna danska provinserna insocknehemman) regelmässigt var lagt under frälse-mannens eget bruk, varemot de allmänna frälsehemmanen eller såsom de i

nysnämnda provinser benämndes utsocknehemman vanligen voro oavbrutet utlegda. Landhoförhållandet hade sålunda för frälsejordens del icke den tillfälliga natur som våra dagars enskilda arrenden och kom även i stor utsträckning icke blott att gälla för landbons livstid utan även att i viss mån antaga karaktären av ärftlighet, då jordägarna icke kunde undgå att finna detta vid ständig utarrendering fördelaktigt. Nu antydda egenskap hos frälselandhoförhållandet blev emellertid icke rättsligen fastslagen, och sedan reduktionen övergått frälsejorden och äganderättsförhållandena alltmera splittrats blevo efter hand ständigt utlegda frälsehemman allt mindre vanliga.

Med avseende å frälseköps rättsverkningar råder, såsom framgår av det förut sagda, den väsentliga olikhet att frälseköp av skattejord i stort sett allenast innebar tillskapandet av en frälseränta av skattefrälse natur och sålunda förvandlade jordens kamerala natur från skatte till skattefrälse, medan däremot frälseköp av kronojord icke medförde uppkomsten av en frälseränta, utan förvandlade jordens kamerala natur från krono till rent frälse. Detta senare förhållande uteslöt emellertid icke, att en frälseränta kunde uppkomma, men härför erfordrades en efterföljande åtgärd av den enskilde jordägaren, d. v. s. frälsemannen, nämligen ränterättens skiljande från jordägenderätten, vilket vanligen skedde genom att frälsemannen avyttrade bördsrätten till sitt hemman med förbehåll om räntas utgörande, varigenom uppkom den art av frälsekatte, som stundom plägar benämnas kronofrälseränta.

Vad härefter angår det av motionären åberopade fallet Älglösa är till en början att märka, att detta hemman var av krononatur, när detsamma genom förmyndarregeringens frälseköpebrev den 20 december 1643 tillika med ett stort antal andra såväl krono- som skattehemman avyttrades till Louis de Geer. Köpeskillingen beräknades enligt då gällande bestämmelser på det sätt, att den av hemmanet utgående jordeboksräntan jämte vissa extra ordinarie eller ovissa räntepersedlar kapitaliserades efter en räntefot av $4\frac{1}{2}$ procent, så att för en ränta av $4\frac{1}{2}$ daler alltså betalades en köpeskillning av 100 daler. Tidigare hade kapitaliseringsprocenten utgjort 3 %, men beräknades då köpeskillingen endast efter den vissa eller jordeboksräntan. När sedermera härutinnan gjordes den ändring, att till grund för köpeskillingens beräkning lades icke blott jordeboksräntan utan även de ovissa räntepersedlarna landtagsgården och salpeterhjälpen, skedde i samband därmed en höjning av kapitaliseringsprocenten till $4\frac{1}{2}$. Då emellertid efter frälseköpet frälsemannen, i detta fall Louis de Geer, ägde på grund av de adliga privilegierna tillgodonjuta icke blott de hemmanets räntor, som sålunda legat till grund för köpeskillingens beräkning, utan även övriga hemmanet ävilande ovissa räntor, nämligen byggningshjälpen, dagsverkspenningarna samt halva boskaps- och halva skjutsfärdspenningarna, av vilka tvenne sistnämnda ränteposter andra hälften var kronan behållen, kom frälsemannen alltså i åtnjutande av en vinst på det sätt att han, som köpt hemmanet efter beräkning att han på det i hemmanet nedlagda kapitalet skulle få en avkastning efter $4\frac{1}{2}$ procent, i verkligheten erhöll en vida högre avkastning. I detta sammanhang torde böra påpekas, att de såväl krono- som skattehemmanen ävilande räntorna på den tiden motsvarade ungefärligen det årliga arrende, som skäligen kunde för hemmanen betingas. Då sedermera köpegodsen hemföll under reduktionen, skedde en uppgörelse emellan kronan och frälsemannen sålunda, att han fick behålla hemmanet mot det att han till kronan inbetalade en ytterligare köpeskillning motsvarande kapitalvärdet av de vid frälseköpet icke i beräkning tagna eller de s. k. oköpta räntorna, vare sig nu denna ytterligare köpe-

skilling erlades i kontanter eller genom avträdande till kronan av hemman med räntor till belopp, som svarade mot de ököpta räntorna, varigenom sålunda den förut berörda vinsten bortföll.

Av det sagda torde framgå, att, då motionären vid återgivande av ett ur sitt sammanhang lösryckt citat ur Botins arbete om Svenska hemman och jordagods gör följande uttalande (överst å sid. 10): »Av Botins redogörelse för denna sak framgår, att köparne-adelsmännen icke blott finga god valuta i hemman och gods för sina pengar, utan dessutom *ränta* å samma köpeskilling», detta uppenbarligen beror på en missuppfattning å motionärens sida.

I motionen (sid 10) säges vidare: »Det av drottning Kristina utfärdade frälseköpet för Louis de Geer, som bland annat omfattade även Äglösa, är daterat den 30 juni 1646 och avslutas med orden: Och skall bemälde de Geer, hans hustru och arvingar icke äga makt att jordäganden ifrån dess börd att tränga utan god vilja och samtycke hans, som lag förmår.»

Härvid torde böra erinras, att berörda av drottning Kristina den 30 juni 1646 utfärdade brev, vilket, såsom förut nämnts, avsåg åtskilliga såväl skattesom kronohemman och genom vilket drottningen konfirmerar det av förmyndarregeringen den 20 december 1643 för Louis de Geer utfärdade frälseköpebrevet, i likhet med detta, i stället för de av motionären citerade orden, innehåller följande: »Sist *hvad skatträttigheten vidkommer*, skall bemälte Louis de Geer och hans arvingar icke hafva makt jordäganden ifrån dess börd och rättighet tränga utan god vilja deras, som lag säger». Om anförda bestämmelse läses i sammanhang med de av motionären utelämnade orden »*hvad skatträttigheten vidkommer*», torde något tvivel icke kunna råda därom att förbehållet om jordägandens odriivenhet avser allenast de i köpebrevet uppräknade skattehemmanen och således icke hemmanet Äglösa, som däri anges vara »arf och eget» och sålunda av krono natur.

Enär, såsom av det ovan anförda torde framgå, frälseköpen av kronjord icke inneburit upplåtelse av frälseränta, och i de fall där frälseränta av dylik jord sedermera uppkommit en inlösning till statsverket av sådan frälseränta vare sig med tillämpning i vissa delar av nu gällande lag om avlösning av vissa frälseräntor eller i annan ordning icke skulle leda till det av motionären uppställda syftmålet, utan för ernäendet därav skulle krävas helt andra åtgärder, berörande områden, som ligga utanför motionens ram, kan kungl. kollegium för sin del icke finna annat än att den av motionären föreslagna utredningen skulle vara ändamålslös.

I beslutet har jämte undertecknade deltagit kammarråden friherre von Otter, Bergström och Wohlin samt extra kammarrådet Schalling.

Stockholm den 3 mars 1924.

Hj. Nehrman.

A. W. Dufwa,
föredragande.

Herm. Fehr.